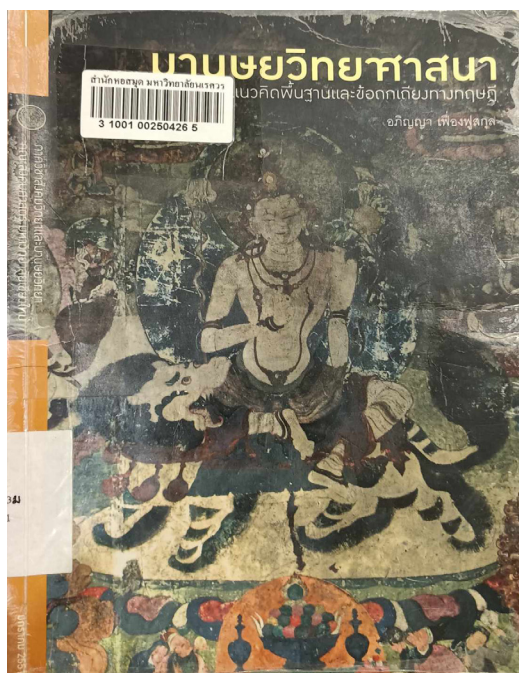

บทปริทัศน์หนังสือ มานุษยวิทยาศาสนา: แนวคิดพื้นฐาน และข้อถกเถียงทางทฤษฎี

อภิรักษ์ พูลอำไพ¹

ชื่อผู้แต่ง: อภิรักษ์ พูลอำไพ

ชื่อหนังสือ: มานุษยวิทยาศาสนา: แนวคิดพื้นฐานและข้อถกเถียงทางทฤษฎี

ปีที่พิมพ์: 2551

สำนักพิมพ์: พงษ์สวัสดิ์การพิมพ์

จำนวนหน้า: 122 หน้า

ISBN: 978976722643

¹ นิสิตปริญญาโทหลักสูตรเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร <Email: apiragp63@nu.ac.th>

มานุษยวิทยาศาสนา เป็นหนึ่งในแขนงวิชาของมานุษยวิทยา ศึกษาพฤติกรรม ผู้คนที่สัมพันธ์กับระบบความเชื่อ มองว่าศาสนาเป็นส่วนหนึ่งปรากฏการณ์ทางสังคม ในฐานะตัวแปรสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และวัฒนธรรมหลายยุคสมัยในระดับพฤติกรรมในชีวิตประจำวันของมนุษย์ (Fuengfusakul, 2008) โดยแวดวงวิชาการตะวันตกได้มีผลงานที่พยายามอธิบายหลักการแนวคิดทฤษฎีมานุษยวิทยา ศาสนามากมาย เช่น Religion and Anthropology A Critical Introduction ของ ไบรอัน มอร์ริส (Brian Morris) เนื้อหาการศึกษาครอบคลุมประเพณีทางศาสนาทั้งหมด เช่น พุทธ คริสต์ อิสลาม ฮินดู การนับถือหมอผีผู้วิเศษ (Shamanism) หรือลัทธินอกศาสนาใหม่ (Neopaganism) ผ่านการวิเคราะห์ของนักมานุษยวิทยา โดยมองว่าศาสนา เป็นสถาบันทางสังคมไม่ใช่แค่อุดมการณ์หรือระบบสัญลักษณ์เท่านั้น (Morris, 2005) The anthropology of religion, magic, and witchcraft ของ รีเบ็คก้า แอล. สเติน และฟิลิป แอล. สไตน์ ศึกษามานุษยวิทยาเกี่ยวข้องกับศาสนามุมมองผ่านวัฒนธรรม (Stein & Stein, 2017) *Anthropology and religion: What we know, think, and question* ของ โรเบิร์ต แอล. วินเซอร์เลอร์ (Winzeler, 2012) ได้พยายามอธิบาย การศึกษาศาสนาของนักมานุษยวิทยาโดยการตั้งตัวอย่างทางชาติพันธุ์ทั่วโลก

ส่วนในแวดวงวิชาการไทย แขนงวิชามานุษยวิทยาศาสนาเข้ามามีบทบาทในการศึกษา การเมือง สังคม ประเพณี วัฒนธรรม ผ่านมุมมองศาสนา ผลงานสำคัญในการช่วยอธิบายหลักแนวคิดของมานุษยวิทยาศาสนาให้วงวิชาการไทยอย่างมาก คือ มานุษยวิทยาศาสนา แนวคิดพื้นฐานและข้อถกเถียงทางทฤษฎี เขียนโดย อภิัญญา เพื่องฟูสกุล ได้อธิบายแนวคิดมานุษยวิทยาศาสนาในฐานะเป็นศาสตร์ในการอธิบาย กระทำของมนุษย์ที่มีผลมาจากศาสนา ความเชื่อ โสยศาสตร์ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ผ่านทฤษฎีที่เป็นเหตุเป็นผลยึดหลักความเป็นจริงสามารถอธิบายตามหลัก วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ หนังสือเล่มนี้จึงได้ศึกษาทฤษฎีเกี่ยวกับ มานุษยวิทยาศาสนาของตะวันตก ในการวิเคราะห์พฤติกรรมทางศาสนาของมนุษย์ รวมไปถึงข้อถกเถียงเกี่ยวกับแนวคิดที่ขัดแย้งกัน นอกจากนี้ หนังสือได้พยายามอธิบาย และหาเหตุผลต่อการกระทำ ตัวตน ความคิดของมนุษย์ที่สัมพันธ์ต่อศาสนาและความเชื่อ เช่น พิธีกรรม สัญลักษณ์ต่าง ๆ เพศสภาพของมนุษย์ รวมไปถึงขบวนการ เคลื่อนไหวทางศาสนา

วิชามานุษยวิทยาศาสนาจึงไม่ใช่เรื่องแค่การศึกษาศาสนา แต่มีรายละเอียดเชื่อมโยงกับโลกทัศน์และความเชื่อของมนุษย์ตั้งแต่อดีต เห็นได้จากงานศึกษาโลกทัศน์ศาสนาในระบบความคิดมนุษย์ของไทยเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น Buddhism and the spirit cults in North-East Thailand ของ S. J. Tambiah อธิบายปฏิบัติทางศาสนาและความเชื่อของผู้คนในหมู่บ้านห่างไกลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย โดยตรวจสอบความสัมพันธ์ของการปฏิบัติทางศาสนาของชาวบ้านกับวัฒนธรรมดั้งเดิมที่เกี่ยวกับประเพณีทางพุทธศาสนา (Tambiah, 1970) และ *ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5* ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ นำปฏิบัติการทางความเชื่อมาเป็นฐานในการศึกษาลัทธิพิธีกรรมของชนชั้นกลางไทยผ่านปรากฏการณ์ลัทธิเสด็จพ่อ ร.5 (Eoseewong, 2003)

หนังสือของอภิญญามีส่วนช่วยในการอธิบายมานุษยวิทยาศาสนาที่เชื่อมโยงบกับระบบความเชื่อมนุษย์ โดยนำเสนอวิธีคิดแบบบุพกาลและวิธีคิดแบบตะวันตกซึ่งทั้งสองวิธีคิดมักถูกไปเปรียบเทียบกับกันจนเกิดข้อถกเถียงนำไปสู่การพัฒนาการและวิวัฒนาการทางความคิด จนเกิดการคิดค้นทฤษฎีต่าง ๆ ในการศึกษาศาสนาที่เชื่อมโยงบระบบความเชื่อของมนุษย์ โดยมี 4 แนวคิด ได้แก่

แนวคิดภูมิปัญญานิยม (Intellectualism) ภูมิปัญญานิยมเป็นทฤษฎีที่อยู่ในกรอบแนวคิดวิวัฒนาการ โดยมีนักคิดสำคัญอย่าง เอ็ดเวิร์ด ไทเลอร์ (Edward Tylor) และเจม เฟรเซอร์ (James Frazer) ที่สนับสนุนวิธีคิดแบบบุพกาลของมนุษย์กับอารยธรรมในอดีตที่ชาวตะวันตกมักมองเป็นสิ่งเหล่านี้ไร้สาระ แนวคิดภูมิปัญญานิยมมองว่า ความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ วิญญาณ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาตินั้นไม่ใช่เรื่องทิ้งมลาย รูปแบบความเชื่อเหล่านี้เกิดจากความพยายามของคนบุพกาลพยายามเข้าถึงกับสิ่งเหนือธรรมชาติผ่านวิธีการต่าง ๆ เช่น การใช้เวทมนต์ โดยมีความเชื่อทฤษฎีวิวัฒนาการว่าวิทยาศาสตร์คือขั้นสูงสุดของความคิดมนุษย์ หากมนุษย์ยังสนใจในวิทยาศาสตร์มากขึ้นเท่าไรบทบาทของศาสนาความเชื่อแบบไสยศาสตร์จะลดลง

แนวคิดหน้าที่นิยม (Functionalism) มีนักคิดคนสำคัญคือ เอมีล เดอร์ไคม์ บิดาแห่งสังคมวิทยา โดยเขาวิพากษ์แนวคิดภูมิปัญญานิยมเป็นวิธีคิดบุพกาลเป็นเรื่องลึกลับไม่อาจใช้เหตุผลทางวิทยาศาสตร์มาอธิบายได้ และมองว่าวิธีคิดบุพกาลเป็นวิทยาศาสตร์ปลอม ๆ แนวคิดหน้าที่นิยมมองว่าศาสนาเป็นเรื่องของระบบจำแนกแยกแยะพื้นฐาน นั่นคือ การแยกแยะระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับสิ่งสาธารณ สิ่งศักดิ์สิทธิ์จะกำหนดกฎเกณฑ์พิเศษ เช่น ข้อห้ามต่าง ๆ การใช้ภาษาพิเศษอย่างคาถาอาคม

เป็นต้น ศาสนาคือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเพื่อนมนุษย์สร้างความผูกพัน
ร่วมของสังคม แนวคิดหน้าที่นิยมแยกระหว่างศาสนากับไสยศาสตร์อย่างชัดเจน
ไสยศาสตร์เป็นเพียงเครื่องมือของมนุษย์ในการใช้บรรลุเป้าหมายของศาสนา
และศาสนามีหน้าที่ฝึกความสัมพันธ์ทางสังคมที่ทำให้ผู้ศรัทธาศาสนามีเป้าหมาย
อุดมการณ์เดียวกัน

แนวคิดโครงสร้างนิยม (Structuralism) มีนักคิดคนสำคัญคือ โคล้ด เลวี-สโตรส
นักมานุษยวิทยาฝรั่งเศส เชื่อว่าคนบุพกาลในอดีตมีความคิดลึกลับซับซ้อน ความคิด
แบบบุพกาลไม่ใช้ความคิดที่ต่ำต้อยกว่าวิทยาศาสตร์เขาเชื่อว่าคนบุพกาลสามารถ
คิดเป็นนามธรรมได้ และยังมีมองว่าคนโบราณมีวิธีจัดระเบียบความคิดแตกต่างจาก
วิทยาศาสตร์ที่ไม่ได้มีพัฒนาการต่ำต้อยกว่า โดยมีจุดร่วมสำคัญระหว่างคนในอดีต
กับคนในปัจจุบันนั้นคือการคิดเป็นคู่ตรงข้ามโดยเฉพาะเรื่องของภาษา

แนวคิดสัมพัทธ์นิยม (relativist approach) เป็นแนวคิดของกลุ่มนักคิดทางสังคม
ที่มีความหลากหลายมีมุมมองว่า การเข้าใจวิถีคิดของวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่ง
จะต้องเข้าใจจากมุมมองของวัฒนธรรมนั้น ๆ ให้ความสำคัญต่อความหลากหลาย
ทางวัฒนธรรมและความเชื่อ พร้อมทั้งวิพากษ์แนวคิดมานุษยวิทยากับสังคมศาสตร์
ที่ใช้กรอบมโนทัศน์ของตัวผู้ศึกษาไปเปรียบเทียบ และไปตัดสินวิถีคิดที่ต่างไปจากตน
โดยเฉพาะแนวคิดแบบตะวันตก แนวคิดสัมพัทธ์นิยมเชื่อว่าความหมายของสิ่งต่าง ๆ
ทางวัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กัน

วิธีคิดบุพกาลเป็นวิธีคิดสำคัญในการศึกษาศาสนาและความเชื่อของมนุษย์
มีหลากหลายแนวทางที่วางอยู่บนฐานทางทฤษฎีที่แตกต่างกัน ยังมีการเปรียบเทียบ
ระหว่างวิธีคิดบุพกาลและวิธีคิดแบบคนตะวันตกที่แตกต่างกัน นำไปสู่การเปรียบเทียบกับ
ข้อถกเถียงที่สะท้อนเชิงปรัชญาของวิชามานุษยวิทยา โดยสามารถจำแนกการวิเคราะห์
วิธีคิดบุพกาล และวิธีคิดตะวันตกของนักมานุษยวิทยาได้เป็นสองกลุ่มคือ
กลุ่มเอกภาพ (universalist) กับกลุ่มสัมพัทธ์นิยม (relativist) โดยกลุ่มเอกภาพเชื่อว่า
ความเป็นเหตุเป็นผลแบบตะวันตก เป็นหนึ่งเดียว เป็นสากล นักมานุษยวิทยาควรใช้
ความเป็นเหตุเป็นผลแบบตะวันตกเป็นมาตรฐานในการศึกษาวัฒนธรรมอื่น ๆ จะเห็น
ผลว่าแต่ละวัฒนธรรมมีระดับที่สูงต่ำต่างกัน เชื่อในเอกภาพทางศีลธรรมที่หมายความว่า
มนุษย์ทุกยุคทุกแห่งควรได้รับปฏิบัติหรือตัดสินเชิงศีลธรรมอย่างเท่าเทียมกัน
ในบรรทัดฐานเดียวกัน ส่วนกลุ่มสัมพัทธ์นิยมเชื่อว่าความเป็นเหตุเป็นผลมีได้
หลายแบบ ขึ้นอยู่กับแต่ละวัฒนธรรม จึงไม่ควรนำความเป็นเหตุเป็นผลแบบตะวันตก

ไปครอบงำและตัดสินวัฒนธรรมอื่นอาจเกิดอคติได้ ไม่เชื่อว่าเอกภาพทางศีลธรรมเป็นไปได้ เพราะแต่ละวัฒนธรรมมีเกณฑ์ตัดสินทางศีลธรรมที่แตกต่างกัน เชื่อในความหลากหลายทางวัฒนธรรม เป็นต้น

คุณูปการของหนังสือมานุษยวิทยาศาสนา แนวคิดพื้นฐานและข้อถกเถียงทางทฤษฎี ทำให้ผู้อ่านเห็นแนวทางการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ที่ส่งผลจากศาสนาและความเชื่อ นำไปสู่ปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและการเมือง แสดงให้เห็นว่าศาสนามีความเชื่อมโยงกับระบบการเมืองอย่างมาก มีผลงานวิชาการไทยที่มีการใช้แนวคิดของมานุษยวิทยามาศึกษาการเมือง เช่น ภารตะ-สยาม ศาสนาต้อง (ไม่) ห้ามเรื่องการเมือง ของ คมกฤษ อุตเตกคง (Uitekkeng, 2021) อธิบายความเชื่อมโยงระหว่างรัฐไทยกับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดีย ในมิติของศาสนากับความเชื่อ หรือ ชายแดนกับความหลากหลายของระบบความเชื่อ: การช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และการครอบงำเชิงสัญลักษณ์ บรรณาธิการโดย ศ. สันตสมบัติ (Santasombat, 2016) เป็นหนังสือที่รวบรวมบทความวิจัยที่เกี่ยวกับการสร้างและช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่ชายแดนของคนชายขอบผ่านทางความเชื่อกับศาสนาในการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ของตนเอง ท่ามกลางการครอบงำเชิงสัญลักษณ์และอุดมการณ์ความเชื่อทางศาสนา

นอกจากการเมืองแล้ว การศึกษามานุษยวิทยาศาสนายังเชื่อมโยงไปถึงเรื่องอื่น ๆ เช่น เชื่อมโยงกับชีวิตผู้คนในสังคม อย่างงานของ ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ พิเชฐ สายพันธ์ และสิริพร สมบูรณ์บุรณะ เรื่องพิธีสวดภาณยักษ์: ความหมายและการเปลี่ยนแปลง ที่ได้ศึกษาพิธีกรรมสวดภาณยักษ์ในพื้นที่กรุงเทพฯ และปริณทลเพื่ออธิบายปฏิบัติการทางการเมืองกับวัฒนธรรมในระบบความเชื่อของผู้คนในช่วงวิกฤตการณ์ทางการเงิน พ.ศ.2540 (Prachuabmoh, Saiphan, & Somboonboorana, 2019) หรือเชื่อมโยงกับศิลปะสถาปัตยกรรม อย่างงาน พุทธศิลป์ไทยสายสัมพันธ์กับศรีลังกา ของ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง (Thamrungraeng, 2020) อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างดินแดนไทยกับศรีลังกาโดยมีพุทธศาสนาเป็นตัวแปรสำคัญผ่านการศึกษาหลักฐานทางศิลปกรรม

เพราะฉะนั้น หนังสือมานุษยวิทยาศาสนา แนวคิดพื้นฐานและข้อถกเถียงทางทฤษฎี ของอภิญญา เฟื่องฟูสกุล ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจพฤติกรรมของมนุษย์ที่สัมพันธ์กับความเชื่อศาสนาผ่านปรากฏการณ์ทางการเมืองและวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับสังคมไทย ที่ศาสนาและความเชื่อมีอิทธิพลอย่างมาก ไม่ว่าจะในระดับรัฐจนถึงชีวิตประจำวันรอบตัวของผู้คน

Refference

- Eoseewong, N. (2003). *Latthi phithi sadet pho ro 5* (in Thai). [The cult of King Rama V's ceremony] (2nd. ed.). Bangkok: Matichon.
- Fuengfusakul, A. (2008). *Manutsayawitthaya satsana: Naeokhit phuenthan lae kho thokthiang thang thruesadi* (in Thai). [Anthropology of religion: Basic concepts and theoretical debates]. Chiang Mai: Sawat Kan Phim.
- Morris, B. (2005). *Religion and anthropology: A critical introduction*. New York, NY.: Cambridge University Press.
- Prachuabmoh, C., Saipan, P., & Somboonboorana, S. (2019). *Phithi suat phana yak: Khwammai lae kan plianplaeng* (in Thai). [Ceremony of chanting the phan yak: Meaning and changes]. Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (Public Organisation).
- Santasombat, Y. (Ed.). (2016). *Chaidaen kap khwam laklai khong rabop khwamchuea: Kan chuangching phuenthi saksit lae kan khropngam choeng sanyalak* (in Thai). [Border and diversity of belief systems: Contestation sacred space and symbolic domination]. Chiang Mai: Center for Important and Local Studies for Sustainable Development, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.
- Stein, R.L., & Stein, P. (2017). *The anthropology of religion, magic, and witchcraft*. New York, NY: Routledge.
- Tambiah, S. J. (1970). *Buddhism and the spirit cults in North-East Thailand*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thamrungraeng R. (2020). *Phut sin thai saisamphan kap silangka* (in Thai). [Thai Buddhist art's relationship with Sri Lanka]. Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (Public Organisation).
- Uitekkeng, k. (2021). *Bharata-Siam: Satsana tong (mai) ham rueang kanmueang* (in Thai). [Bharata-Siam: Religion must (not) prohibit politics] (2nd. ed.). Bangkok: Matichon.
- Winzeler, R. L. (2012). *Anthropology and religion: What we know, think, and question*. Lanham, Md.: Altamira Press.